

41. Šulek B. Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja. – Zagreb, 1874.

42. Vrančić F. Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae. – Venezia, 1595.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014 р.

Струк В., асп.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ХОРВАТСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

В статье рассмотрены основные аспекты развития хорватской лексикографии, а также кратко проанализированы самые важные хорватские словари. Обосновывается тезис о месте хорватской лексикографической традиции в европейской лексикографии.

Ключевые слова: хорватская лексикография, словари, история лексикографии.

Struk V., PhD student,

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF FORMATION OF THE CROATIAN LEXICOGRAPHY AS A LINGUISTIC DISCIPLINE

The article discusses the main aspects of the development Croatian lexicography, and briefly analyzed the most important Croatian dictionaries. The thesis about important place of Croatian lexicographical tradition in European lexicography is grounded.

Key words: Croatian lexicography, dictionaries, history of lexicography.

УДК 811.512.161'276.6:658

Телешун К. О., к. філол. н., асист.,

Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

АРАБО-ПЕРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ТУРЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ТОРГІВЛІ

Статтю присвячено давнім запозиченням у складі лексики турецької фахової мови торгівлі в цілому та арабо-перським запозиченням зокрема. Виділено структурні типи запозичень арабо-перського походження.

Ключові слова: арабо-перські запозичення, турецька мова, фахова мова торгівлі.

Запозичення як мовне явище існує в усіх мовах світу, а питанням запозичення термінологічної лексики приділяється велике значення в мовознавчій літературі (праці В. В. Акуленка, О. О. Власової, А. В. Крижанівської, Д. С. Лотте, А. Т. Малькевич, В. М. Русанівського, Л. О. Симоненко та ін.). У даній статті ми трактуємо термін “запозичення” як насичення турецької мови іншомовними морфемами, словами чи висловами, внаслідок чого мова отримує нові слова без будь-яких морфологічних змін, або ж створюються слова із частковою морфологічною субституцією, які є поєднанням іншомовної основи із турецьким словотворчим афіксом. Така одиниця отримує місце в парадигматиці та синтагматиці мови, може слугувати основою новостворів, ставати початком словотвірного гнізда, отримувати валентні ознаки, синонімію, розвивати полісемію, набувати конотативних ознак тощо [8, с. 158–159].

Актуальність дослідження обумовлюється відсутністю спеціальних мовознавчих праць, у яких об’єктом аналізу є давні, зокрема арабо-перські запозичення у складі турецької фахової мови торгівлі, та необхідністю відтворення специфіки функціонування таких одиниць у процесі розвитку турецької мови.

Метою дослідження є виділення давніх запозичень, у першу чергу лексики арабо-перського походження в ТФМТ.

Об’єктом дослідження є лексична складова сучасної турецької фахової мови торгівлі арабо-перського походження, **матеріалом** – авторська картотека однослівних термінів торгівлі, укладена на основі словників та текстів сучасної турецької мови.

Запозичення найактивніше простежуються на лексичному рівні, особливо коли йдеться про термінологічні системи. У процесі запозичення слово чи сполука може зберігати своє первісне значення або ж зжувати свою семантику, втрачаючи певні значення чи розширюючи вже існуючі, набувати нових значеннєвих та стилістичних відтінків.

Деякі автори виділяють лексичні, морфологічні та словотворчі запозичення [5, с. 112]. У першому випадку запозичується матеріальна форма слова з його змістом. Калькування є запозиченням не матеріальної форми лексичної одиниці, а її значення або структури. Кажучи про схожість форм інтернаціональних знаків, слід мати на увазі і вмотивованість чи “внутрішню форму” знаків (як їхню синхронічну характеристику, “буквальне значення”, що враховується носіями цієї мови) [6]. Тут дослідники виділяють такі підтипи: 1) словотворче калькування, при якому запозичується структура іншомовної лексичної одиниці, на основі якої будеться слово із відповідних морфем мови-реципієнта; 2) семантичне (смысловое) калькування, при якому в питомого слова з’являється значення, яке є у терміна мови-джерела; 3) фразеологічне калькування, під яким розуміють покомпонентний переклад стійких словосполучень мови-джерела [4]. У складі фахової мови торгівлі виявлено, за класифікацією Д. С. Лотте, три типи запозичень: терміни, утворені із запозичених основ, терміни – власне запозичення, терміни – калки іншомовних термінів. Дане дослідження проходило на матеріалі однослівних запозичень.

Відомо, що через певні історичні умови літературна мова, якою послуговується держава, може бути не рідною, а запозиченою в іншого, зазвичай більш розвинутого на той момент народу. Такою для Османської імперії стала арабська мова. Нею було написано велику кількість літературних та наукових праць, більш того, це була мова

ісламу, а отже, і всього ісламського світу. Слова з арабської в давньотюркську мову почали потрапляти ще в добу держави Караханідів. Мова огузо-сельджуцьких племен стала відчувати сильний вплив арабської із прийняттям ними в IX–X ст. ісламу, а також під час політичного та економічного панування османів на арабських територіях. Із проникненням сельджуцьких племен на територію Ірану в XI ст. і утворенням у XII ст. в Анатолії держави Сельджукідів також посилювався вплив перської мови. Загалом запозичена лексика засвідчується і в давньотюркській мові, у давньоуйгурських писемних документах – це слова із согдійської, тохарської та китайської мов [14, с. 8].

Якщо в орхонських пам'ятках кількість запозичень становить менше 1 %, то в уйгурській мові їхня кількість сягає 2–5 %, а в деяких джерелах – 12 %. Хоча створений у 1072 році славетний “Словник тюркських мов” Махмуда Кашгарі (*Divan̄ Turk̄*) був написаний арабською, його можна вважати першим словником тюркської мови, адже основу праці склали 8500 тюркських слів. У творі “Кутадгу Біліг” (*Kutadgu Bilig*) Юнуса Баласагуні, що перекладається як “Знання, що дарує щастя”, відсоток іноземних слів становить 1,9 %, а вже в “Дівані” (*Divan̄ i*) Юнуса Емре їхня кількість сягає 22 %, а в “Атабетюль Хакайк” (*Atabet̄ l̄ Hakayik*) Едіпа Ахмета бін Махмуда Юкнекі – 20–26 %. В “Ібтіда-наме” (*İbtidaname*) Султана Веледа – 13 %, “Гаріб-наме” (*Garibname*) Ашик-паші – 20 %, “Чархнаме” – “Поємі про долю” (*Zarhname*) Ахмеда Факиха – 28 %, у “Келіле й Димне” (*Kelile ve Dimne*), яку переклав Кул Месут, – 16 %, у “Тезкіретюль-Евлія” (*Tezkiret̄ l̄ Evliya*) Ебул Лейс Семерканді – 26 % [11, с. 345–346]. Загалом цікавою особливістю творів Караханідського періоду можна назвати паралельне вживання турецьких та арабо-перських слів. Така ж ситуація спостерігалася і в Анатолії впродовж XII–XV ст. Мевляна писав свої вірші переважно перською, відсоток іншомовних слів у мові Баки становив 65 %, Набі – 54 %, Нефі – 60 % [11, с. 346]. Після XVI ст. на основі арабської, перської та турецької сформувалася османська мова, що стала мовою релігії, літератури, науки, мистецтва, торгівлі, обслуговуючи потреби держави та вищого, елітного прошарку суспільства. У середньоосманський період склався основний пласт арабсько-перської лексики, яка у “високому стилі” сягала 90 % від загального лексичного фонду. Варто зазначити, що така ситуація притаманна багатьом країнам Азії. Такою є класична арабська мова в іранців, давньовірменська мова габар у вірменів, церковнослов'янська у південних та східних слов'ян в XI–XVII ст. Такою історично була й латина в романських, германських народів та частково – у західних слов'ян [3, с. 27]. Загальновідомою є думка про те, що у феодальному суспільстві панівний прошарок населення деєтнізується, певною мірою втрачає характерні риси свого народу, в тому числі й мовні, тож мову можна вважати чинником оформлення суспільного розмежування. Арабська відіграла панівну роль у державно-адміністративному, науковому та культурному житті країни. Щодо турецької мови, то відбулося звуження її функціонального статусу, сфера її вживання обмежувалася лише побутовим спілкуванням простого люду. Існування “високого” стилю, книжної мови, якою користувалася переважно знать на тлі розмовної “народної” мови (явище диглосії), зумовило на лексико-семантичному рівні існування різних тенденцій та впливів, які, у свою чергу, вплинули на формування не лише лексичного фонду турецької мови, а й синтаксису. Цей процес продовжувався і в XIX ст., а почати мав місце навіть тоді, коли можна

було віднайти відповідні тюркські лексичні одиниці. У 1839 році було видано наказ “Танзимат Фермани” (*Tanzimat Fermanı / Gıllhane Hatt-ı Nımayunu*), яким було розпочато етап успішних і мовних реформ та орієнтацію на Захід.

Арабо-перські запозичення становлять найбільший пласт запозиченої лексики (512 одиниць, або 54,4 % від досліджуваного матеріалу¹), вони згадуються ще в давньотюркських письмових пам’ятках та вживаються в багатьох тюркських мовах, наприклад, запозичені з перської лексеми (2,44 %) *paha* – ціна, *pazar* – ринок, *торг*, *papa* – гроші, *perakende* – роздріб, *pul* (від давн. гр. через перську) – марка, дрібна монета, *sipariю* – замовлення, *zengin* – багатий. Незважаючи на незначну кількість таких лексем, вони широко вживаються в турецькій мові як самостійно, так і в складі термінологічних словосполучень.

Запозичені з арабської терміни становлять найвищий відсоток – 360 лексем (38,26 %), зокрема, *fakir* – бідний, *faıda* – користь, *прибуток*, *fiyat* – ціна, *hesap* – рахунок, *iktisat* – економіка, *ithalat* – імпорт, *ihracat* – експорт, *kümet* – ціна, цінність, *menfaat* – користь, вигода, *прибуток*, *barış*, *нажива*, *mal* – худоба, багатство, майно, *malıyet* – собівартість, *rehin* – застава, *запорука*, *юirket* – компанія, організація, *фірма*, *ticaret* – торгівля, *ticarethane* – біржа, *торговий дім* тощо.

Цікавими є лексеми *borz* – борг та *гътью* – срібло. Згідно із запропонованою Г. Рамстедтом етимологією, *гътью* є китаїзмом на пратюркському рівні. Вважається, що композит, перша частина якого означала ‘метал’, а друга – ‘надчистий, очищений метал’, міг стати в тюркських мовах джерелом терміна на позначення срібла. У пізній давньокитайській мові, приблизно тоді, коли розпадалася тюркська сім’я, воно звучало як *kəmliiüv’ [9, с. 404]. Лексема *гътью* присутня в давньотюркських пам’ятках – в орхонських та буддистських (VIII ст.), пізніше – в енисейських, у вигляді *кътььь*. У такому ж вигляді вона фіксується в карахандсько-уйгурській, у М. Кашгарі та в “Кутадгу Білігі”, згодом – в Ібн-Муханні (XIV ст.), у вигляді *гътььь*. У формі, що збігається із засвідченою в рунічних написах, трапляється також у кипчацьких, огузьких, хорезмських пам’ятках. Варто зазначити, що перші турецькі гроші, випущені в Бурсі за часів Орхан Бея (1326–1327), називалися *гътью sikke* [13, с. 12]. У сучасних мовах це слово зустрічається в значенні ‘срібло, срібний’: в аз., кум. – *гътььь*, турк., алт., ург. – *кътььь*, башк. – *кутъьь*, каз., ног. – *кътис*, узб. – *кутию*, хак. – *кътььь*, тув. – *хътььь*, якут. – *кутъьь* [9, с. 404].

У турецькій мові лексема має такі значення: ‘срібло, срібний’, зокрема – ‘срібні гроші, срібло (гроші)’. Дуже часто в прислів’ях протиставляється золоту (*altın*): *гътью sar olsun, altın gide kоюun* – краще синиця в руках, аніж журавель у небі; *Allah гътььє карэуэ kararsa altın карэуэ azar* (знач. – ‘людина, в якій зіпсувалися справи, не має зневірятися, має вірити, що Аллах дасть їй щось інше, іще краще’); *altın есік гътььє єюіре muhtaz olur* (знач. – ‘людина не має надто покладатися на своє багатство, може прийти день, коли вона збідніє і буде потребувати допомоги бідняка’).

Дериватів, утворених від *гътью*, на відміну від фразеологізмів, не так багато: *гътьюгүз* – жадібний до грошей, *гътьюзь* – срібильник, плакувальник.

¹ тут і далі – від усіх однослівних термінів

Загалом хронологічно китаїзми, запозичені в тюркські мови, належать як до доволі раннього, так і пізнього часу, але деякі з них, які органічно увійшли в основний словниковий склад, відносять до досить давньої епохи, зокрема, *іль* – *робота, справа* (*іль* ~ *is* < кит. *shì* ~ *shih* – *справа, заняття*) [2].

Лексема *borz* – це запозичення з давньоперської, у яку вона, у свою чергу, увійшла із согдійської мови [7, с. 196–197]. Зазначене слово зустрічається в усіх огузьких, кипчацьких, карлуцьких мовах [10, с. 796]. Зафіксовано в “Ат-Тухфа”, словнику Ібні Мюхенна (*Эбни Мьхенна*), у “Кодекс Куманікус”, у “Тефсірі” [7; 9, с. 338]. Согдійська – це мова народу, який надзвичайно активно займався торгівлею та місіонерством. Зародження торгівельної системи согдійців датують II ст. до н.е.; період від кінця IV ст. до н.е. до VII ст. н.е. був часом її розквіту, у цей час вона була домінуючою силою у позповсюдженні китайських та індійських товарів по всій Центральній Азії. За даними істориків, основною рушійною силою Великого шовкового шляху тоді були не просто согдійці, а носії змішаної согдійсько-тюркської культури, часто – вихідці зі змішаних сімей. До X ст. согдійці здебільшого витісняються з торгових шляхів [10, с. 792–793].

Перське за походженням *paha* зафіксовано у вигляді *bahaliy* А. Югнакі у значенні ‘цінний’, а також *pahasəz* у вигляді *bahasəz* – ‘той, що не має цінності’ (пор. ног. *ba:syz* – *дешевий, недорогий*) [1, с. 79; 9, с. 338]. Зустрічається це слово в таких джерелах, як “Кодекс Куманікус”, у “Словнику східних мов” (1680) Франциска Менінського [12]. Слово *pazar* – *ринок* зазначено в “Тефсірі”, в “Кодекс Куманікус” [12]. Запозичене з ар. *kəzmet* фіксується в крх.-уйг. – *qumət* – *ціна, цінність*, сер.-кипч. – *qumət* (у складі *qumatsyz* – *безцінний*). Термін *kəzmet* в тюркських пам’ятках позначає *ціну, вартість*. Наприклад, в “Кутагду біліг”, в хорезмійських пам’ятках – це ‘встановлена ціна, вартість’ [9, с. 339]. *Menfaat*, що в турецькій має значення ‘користь, вигода, прибуток, бариш, нажива’, вживається в подібних значеннях в азербайджанській і татарській мовах. Зафіксовано у *Mukaddimet-yl Edeb tercemesi* [12]. Термін *ticaret* – *торгівля* можна знайти в пам’ятках XIV ст., у Рабгузі, у “Словнику східних мов” Ф. Менінського [12]. Найдавніша згадка арабського слова *faɣda* – *користь, прибуток, вигода* відноситься до XII ст. Його можна знайти в А. Югнакі, у “Тефсірі”, у Рабгузі [12]. Лексема *mal* – *товар* зазначена в “Кутагду біліг”, у А. Югнакі [12]; *pul* – *гроші* вживалося на позначення дрібних мідних грошей за часів Мурата Першого (1362–1389) та пізніше – за часів Сулеймана II (1688) [13, с. 12]. Окрім того, існує значна кількість аналітичних термінологічних одиниць, утворених на їхній основі, наприклад, *kəzmetten dəyotek* – *впасти в ціні, знецінитися*; *fazla kəzmet* – *додаткова вартість*, *nakdi kəzmet* – *ціна (курс) грошей*; *borz senedi* – *боргове зобов’язання*, *mal zeyoidi* – *асортимент товарів*, *sanayi mallarə* – *промислові товари* тощо.

Зазначені лексеми так довго існують у мові, що із цими компонентами-запозиченнями утворено приказки та фразеологізми, як от: *bir pul etmetek* – *гроша не вартий*; *ektek parasə zəkarmak* – *заробляти на хліб*; *parayi denize atmak* – *кидатися грошима*; *para veren dədyər zalar* – *хто платить гроші, той і замовляє музику*; *borcu gərtlara zətkak* – *бути в боргах по горло*; *borca izen iki kez sarhoju olur* – *той, хто н’є у борг, буває н’яним дівчи*; *fakirin ekteri zəvdar*, *inəri kezidir* – *хліб бідняка – життій, а корова його – коза*; *fakirin tesellisi cəltədyr* – *втіха бідного – смерть*; *zenginlin horozu da*

yumurtlar – у багаття і півень знесеться (гроші до грошей); (*her*) *ne pahasına olursa olsun* – будь-якою ціною, доконче; *mal adama hem dost hem düşmandır* – багатство – це і друг, і ворог людини; *mal malz zeker* – гроші притягують гроші тощо.

У сучасній турецькій мові існує пласт гібридних термінів – суфіксальних дериватів, утворених від арабо-перських лексем переважно за допомогою афіксів *-səzʔ/-ləʔ/-ləkʔ/-ziʔ*, зокрема, 86 одиниць (9,14 %) – це арабо-турецькі гібридні терміни, 23 одиниці (2,44 %) – персько-турецькі, а 5 лексем (0,53 %) – арабо/ персько-європейські гібридні терміни, наприклад: *kəymelli* – цінний, дорожочінний, *kəymetsiz* – той, що не має цінності, *deşevii*, *kəymetsizlik* – нікчемність, *iktisatçə* – економіст, *inhisarçə* – монополіст, монополістичний, *menfaatli* – вигідний, *menfaatsız* – невикладний тощо. Функціонує також пласт гібридних арабо-перських термінологічних одиниць – 20 лексем (2,13 %), зокрема, *ihbarname* – авізо, лист-повідомлення, *hissedar* – пайовик, акціонер, компаньйон, *ticarethane* – торговий дім, контора, (торгівельна) фірма, *vekaletname* – довіреність, *veznedar* – касир тощо.

Однак не всі запозичені слова залишаються у складі мови – багато з них виходять з активного обігу, що й відбулося із частиною арабо-перської лексики, хоча й досі значний пласт цих слів широко використовується, дублюючи і власне турецьку лексику, і ту, що увійшла в турецьку з європейських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Древнетюркский словарь. [Редакторы: Неделяев В. М., Насилов Д. М.] АН СССР. Институт языкознания. Л.: Наука. 1969. – 676 с.
2. Баскаков Н. А. К проблеме китайских заимствований в тюркских языках [Електронний ресурс] / Баскаков Н. А. Режим доступу. – Назва з екрана.
3. Герд А. С. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. 2-е изд., исправл. / Герд А. С. – МПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 457 с.
4. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 309 с.
5. Захарчук Е. А. Особенности формирования современной русской терминологии предпринимательства: Дис...канд. филолог.наук / Екатерина Александровна Захарчук; КНУ им. Т. Шевченко. – Київ, 2002. – 203 с.
6. Кияк Т. Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах / Т. Р. Кияк [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1068/1/06ktrpifm.pdf>. – Назва з екрана.
7. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на букву “Б”) / Э. В. Севортян. – М.: Наука, 1978. – 349 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
9. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика: 2-е изд. / [отв. ред. Э. Р. Тенишев, Г. Ф. Благова., А.В.Дыбо др.]. –М., 2001. – 822 с.
10. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Пратюркский язык-основа. Картина мира пратюркского этноса по данным языка / [отв. ред. Э. Р. Тенишев, А. В. Дыбо]. – М: Наука, 2006. – 908 с.

11. Aksan D. Köktürkçeden bugüne Türkçede ödünçlemeler üzerine bir sözcük istastığı araştırması / D. Aksan // Türk Dili, XXXVI/313.,1977. – S. 344–347.

12. Çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü [Электронный ресурс]: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.nisanyansozluk.com/>. – Назва з екрана.

13. Erdem E. Osmanlı para sistemi ve taşış politikası: dönemselbir analiz. [Электронный ресурс]: Bankacılar Dergisi, Sayı 56, 2006. С.10 – 27. – Режим доступу: <http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Dergiler/Dokumanlar/56.pdf>.

14. Юаһин Е. Т. Търк dilindeki ingilizce kelimeler / уькsek lisans tezi / Е. Т. Юаһин; Trakya ьniversitesi. Edirne, 2009. – 192 s.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014 р.

Телещун К.О., к. филол. н., асист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

АРАБО-ПЕРСИДСКИЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ТУРЕЦКОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ЯЗЫКЕ ТОРГОВЛИ

Статья посвящена древним заимствованиям в составе лексики турецкого профессионального языка торговли в целом и арабо-персидским заимствованиям в частности. Выделены структурные типы заимствований арабо-персидского происхождения.

Ключевые слова: арабо-персидские заимствования, турецкий язык, профессиональный язык торговли.

Teleshun K.O., Cand.Phil.Sci., Assistant Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ARABIC-PERSIAN LEXICAL BORROWINGS IN TURKISH PROFESSIONAL LANGUAGE OF THE TRADE

This article is devoted to ancient borrowing as part of the vocabulary of the Turkish professional language of the trade in general and the Arab-Persian borrowings in particular. The structural types of borrowing of Arab-Persian origin are described.

Key words: Arab and Persian borrowings, Turkish language, professional language of the trade.